

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ
KOORDİNASYON BİRİMİ

**Mistik Tecrübe ve Kişilik İlişkisi Üzerine
-ERÜ İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örnekleme-**

Proje No: SBA-2017-7442

Normal Araştırma Projesi

SONUÇ RAPORU

Proje Yürütücüsü:
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ULU
İlahiyat Fakültesi/Din Psikolojisi

Şubat 2018

KAYSERİ

TEŐEKKÜR

Bu çalışmanın yürütölmesini destekleyen ERÜ BAP Birimi'ne ve bu birimde çalışan ilgili görevlilere teőekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	4
ABSTRACT	4
1-GİRİŞ / AMAÇ VE KAPSAM	6
2-GENEL BİLGİLER.....	7
<i>a. Mistik Tecrübe</i>	7
<i>b. Kişilik</i>	13
3-GEREÇ VE YÖNTEM.....	15
<i>a. Mistik Tecrübe Ölçeği</i>	15
<i>b. Beş Etmen Kişilik Envanteri</i>	15
<i>c. Kişisel Bilgi Formu</i>	16
<i>d. Analiz Yöntemi</i>	16
4-BULGULAR.....	16
5-TARTIŞMA VE SONUÇ	20
KAYNAKÇA.....	23

ÖZET

Bu çalışma ile din psikolojisinin en önemli konuları arasında yer alan ancak Türkiye’de yeteri kadar incelenmemiş bir konu olan mistik tecrübeye odaklanılmış ve olgunun kişilik özellikleri ile arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören 345 öğrenciden anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Mistik tecrübenin ölçülmesinde Ralph Hood tarafından geliştirilen ve uluslararası literatürde yaygın olarak kullanılan “*Mistik Tecrübe Ölçeği*”, kişilik özelliklerinin belirlenmesinde ise “*HEXACO Kişilik Envanteri*” kullanılmıştır.

Verilen çözümlenmesinde ve analiz edilmesinde demografik özelliklere ait betimleyici istatistiklere ek olarak çalışmanın amacına uygun bir şekilde Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi, bağımsız örneklem t testi ve Tek Yönlü ANOVA tekniklerine başvurulmuştur.

Anahtar kelimeler: Din Psikolojisi, Mistik tecrübe, Kişilik, HEXACO.

ABSTRACT

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN MYSTICAL EXPERIENCE AND PERSONALITY

-A Sample of Erciyes University Students-

This study focused on the mystical experience which is one of the most important topics of psychology of religious, but it is a matter not examined enough in Turkey and tried to determine the relationship between personality traits and personality.

Data were collected from 345 students who were studying at Erciyes University Faculty of Theology by questionnaire method. “The Mysticism Scale” developed by Ralph Hood and widely used in international literature to measure the mystical experience and “HEXACO Personality Inventory” to measure the personality traits of students were used.

In addition to descriptive statistics of demographic characteristics of the sample, The Pearson Moments Multiplication Correlation Analysis, Independent Sample t-Test and One-Way ANOVA techniques were used in the analysis.

Findings show that participants have the highest average to Positive Affect ($m=3,69$; $sd.=0,77$) and the lowest average to Temporal/Spatial Quality ($m=2,94$; $sd.=0,89$) factor. In addition, they obtained close values in Ego Quality, Noetic Quality and Ineffability factors. When the students were evaluated in terms of gender, it was seen that there was a difference in level of significance only in terms of Unifying Quality ($t=1,770$; $p=.028$). Anova analysis was carried out to determine whether there was any variation in class variable. As a result of this analysis, it is seen that all of the factors are significantly differentiated in terms of class variable. There is no difference in level of significance between age and mystical experience factors, the last independent variable. When looked at the correlations among mystical experience factors, it is understood that all of the factors are in a meaningful relationship with each other. The highest correlation is between Religious Quality and Ineffability ($r =, 661$); the lowest correlation is between the Unifying Quality and the Temporal/Spatial Quality ($r =, 346$).

Among the six factors of HEXACO that have been developed to determine the personality traits, the students have the highest average on Humility-Honesty ($m=3,76$; $sd.=0,55$); the lowest average on eXtraversion ($m=3,04$; $sd.=0,65$). In terms of gender, there is a statistically significant difference in the level of Humility-Honesty ($t=, 606$; $p=, 004$), Emotionality ($t=, 334$; $p=, 000$), and Constientiousness ($t=, 022$; $p=, 033$). There is no significant difference between class and age variables and personality traits. According to Linear Regression analysis, Agreeableness, Constientiousness and Openness to Experience factors of personality traits are predictive of mystical experience in a statistically significant level.

Keywords: Psychology of Religion, Mystical experience, Personality, HEXACO.

1-GİRİŞ / AMAÇ VE KAPSAM

Mistik tecrübenin farklı zaman dilimlerinde farklı sosyal, kültürel ve dini yapılarda tekrar eden bir mefhum olması ve içerisinde gizemli bir unsur bulundurması din psikolojisinin ilk teşekkül ettiği dönemlerden beri mistisizmin alanın temel konuları arasında yerini almasını sağlamıştır. Alanın kurucu kitabı olarak kabul edilen *The Varieties of Religious Experience*'in bölümlerinden birisi de mistisizm'dir. Bu eserinde James, mistisizmi dinin "özü ve merkezi" olarak tanımlamakta (James, 2002, s. 294) ve mistik tecrübelerin de bireysel dini yaşantı için önemli olduklarını belirtmektedir. James, mensubu olduğu işlevsel yaklaşımın etkisiyle mistik tecrübeyi birey üzerindeki olumlu ve olumsuz etkisi üzerinden değerlendirmekte ve mistik hallerin insan ruhunda pozitif işlevlere sahip olduğunu vurgulamaktadır (Ayten, 2006, s. 462). Leuba'ya göre ise James, mistik tecrübe ile bireyin başka bir kişi ile ya da başka bir şeyle birlik oluşturmasını kastetmektedir (1999, s. 309).

James'in yaklaşımının aksine mistik tecrübeyi herhangi bir dine ya da inanç sistemine bağlamak yerine onu doğrudan bir beşeri tecrübe olarak görmek daha doğru bir yaklaşımdır (Hökelekli, 2001, s. 321). Bu özelliği sayesinde mistik tecrübe, dinler ve diğer inanç sistemlerinden bağımsızlaşmakta ve insanın olduğu her yerde bazı kültür ve toplumlarda daha belirgin, bazı toplumlarda daha gizli olsa da kendisine bir yer bulmaktadır.

Genel olarak mistisizmin merkezinde bir çeşit derin dinî tecrübe olduğu kabul edilmekle birlikte, araştırmacıların bu deneyimi nasıl karakterize edeceği ve değerlendireceği konusunda çarpıcı farklılıklar vardır. Bu noktada genel olarak üç durum ortaya çıkmaktadır. İlk olarak mistisizmin olağandışı olmakla birlikte diğer bilinç hallerinden sadece yoğunluk açısından farklı bilinç hallerini içerdiği; ikinci olarak mistik hallerin olağandışı olmadıkları sadece diğer beşeri tecrübe türlerinden farklı olduklarıdır. Bu yaklaşımlar açısından da mistik tecrübe araştırmacılar tarafından incelenilmektedir. Örneğin teologlar ve metafizikçiler mistik tecrübenin dogmatik ifadelerine; fenomenologlar ve filozoflar onun yapısına ve bilişsel önemine; psikologlar ve sosyologlar onun duygusal ve davranışsal özelliklerine; diğer bilim insanları ise onun fizyolojik koşulları ve korelasyonları gibi özelliklerine odaklanmaktadır. Üçüncü ve daha radikal görüşe göre ise, diğer tecrübe türlerinden farklı olsun ya da olmasın mistik yaşantının özel durumların ya da bilinç hallerinin yaşanılması ve özel bir terbiye biçimi olarak düşünülmesinin aslında yanlış olduğudur. Bu görüş mistisizmin mistikler tarafından ifade edildiği gibi olağandışı bir tecrübe türü olmadığını ve teologlar ya da diğer araştırmacılar

tarafından rahatlıkla incelebileceğini savunmaktadır. Mistisizmi sıradan bilinç ve tecrübe halleri olarak gören ve bilimsellik uğruna onun kutsal ve yüce bir varlıkla bireysel bir ilişki kurma biçimi olduğu gerçeğini görmezden gelen bu yaklaşımın aksine mistisizm, belirli bir toplumun entelektüel ve toplumsal yapısının biçimlendirdiği bir hayat süresince dünyayı bütün olarak algılamaya çalışan, biçim değiştirmiş ve halen de değiştirmekte olan bir tecrübe biçimidir. Mistik bilinç halleri, mistiklere bu yapılardan bağımsız olarak nihai gerçekliğe ulaştıracak kısayollar sunmamaktadır (Moore, 2005, s. 6356).

2-GENEL BİLGİLER

Araştırmada ilk olarak teorik altyapının hazırlanması için mistik tecrübe ve kişiliğin tanımlanmasına çalışılmıştır. Literatürde yer alan tanımlar değerlendirilerek hangi perspektiften bu tanımlara ulaşıldığına işaret edilmeye çalışılmıştır.

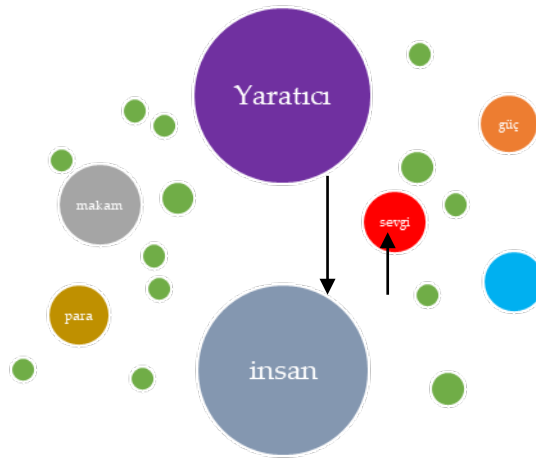
a. *Mistik Tecrübe*

Genel olarak “mistik tecrübe”, daha geniş bir alan olan “dini tecrübe”nin bir alt kategorisi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple dini tecrübenin sahip olduğu özellikleri o da taşımaktadır. Literatürde bu ortak özelliklerden dolayı birbirlerinin yerine kullanıldıkları da görülmektedir. Ancak bütün mistik tecrübeler “dinî” olarak nitelendirilebilirken bunların yerleşik doktrinler, uygulamalar ya da geleneklerle yakından ilişkili olan varlık ve varoluş hakkındaki değerlendirmeler konusunda dinî bir nitelik taşımaları zorunlu değildir. Tüzer’e göre dini oldukları ifade edilen tecrübelerin bir kısmı mistik, büyük bir kısmı ise mistik değildir; mistik olduğu söylenen tecrübelerin de büyük bir kısmı dinî, bir kısmı da din dışıdır (2006, s. 39).

Eğer dini tecrübe bireyin kutsal ile karşılaşma anında yaşadığı tecrübe (Ertürk, 2004, s. 75) olarak tanımlanacak olursa bu tür bir tecrübe iki yolla edinilebilir. Bu yollardan ilki olan “*din temelli mistik tecrübe*”de kurumsal ya da yerleşik din anlayışlarının ve kutsal metinlerin etkili olduğu; ikinci yol olan “*din dışı ya da doğal mistik tecrübe*”de ise bireysel ihtiyaçların önemli bir rol oynadığı manevi arayışların etkili olduğu ifade edilebilir. Aslında bu noktada etkili olmaktan kastedilen şey hareketin ya da ilişkinin başlangıç noktasıdır. Şekil 1’de bu ilişki şeması gösterilmektedir. Eğer birey, dini, bağlı olduğu ya da inandığı dinin akidelerinden yola çıkarak anlamaya ya da yaşamaya çalışıyorsa dini tecrübeden hareket ettiği ifade edilebilir. Din temelli tecrübeye etken olan varlık “yaratıcı”dır ve insanın bu ilişkideki konumu edilgendir. Her ne kadar tecrübe insani bir durum olsa da bu ilişkide insan, inandığı dinin kurallarına etki edememektedir. Yaratıcı katında din objektiftir ve birey ancak inanma ve bağlanma durumu ortaya çıktığı an dini tecrübe etmektedir. Bu yönü ile din subjektifleşme ve insani unsurlar dini hayatın yaşanılmasında etkili olmaktadır. Din, insanileştiği anda ya da insan dini yaşamaya başladığında iki etki gözlenmektedir. İnsan, inandığı din içerisinde bilişsel ve duygusal olarak kendisini rahat hissetmekte ve başka bir arayış içerisine girmektedir. Ancak dinin

kurallarına ve muradına tam olarak nüfuz edememesi, bazen insanların inandığı dinde kendi ihtiyaç ve arzularını tatmin edememesini de beraberinde getirmektedir. Bu noktada birey, başka dinleri ve inanç sistemlerini araştırarak din değiştirme yolunu seçebilmekte ya da inandığı dine ve onun akidelerine daha bireysel bir yaklaşımla yeniden daha yoğun ve derin bir şekilde bağlılık gösterebilmektedir. Mistik hayatın başlangıcını bu nokta oluşturmaktadır. Birey, kendine özgü yeni bir dindarlık modeli oluştururken bunu içinde yaşadığı toplumun kültürel ve dini atmosferi üzerine temellendirmektedir. İhtida ederek başka bir dine inanmayı tercih eden birey ise mevcut bir dinine inanarak elde ettiği din temelli tecrübeyi başka bir dine inanarak yeni bir din temelli tecrübeye dönüştürmüş olmaktadır.

Şekil 1. İlişki Şeması

Mistik Tecrübenin Özellikleri

Stace tarafından yöneltilen “bütün mistik tecrübelerde ortak olan ve onları diğer tecrübe türlerinden ayıran ve dolayısıyla onların ortak özünü oluşturan bir ana özellik veya özellikler kümesi var mıdır?” (Stace, 1960, s. 43) sorusuna verilen cevaplar, zaman içerisinde aşağıdaki yaklaşımları ve bir olgunun mistik tecrübe olarak kabul edilebilmesi için gerekli olan kriterleri ortaya çıkarmıştır. Benzer olan kriterler değerlendirme dışında tutulduğunda mistik tecrübenin kriterlerinden ilk dört tanesi James, üç tanesi de Happold, dört tanesi Stace ve bir tanesi de Hökeleki tarafından ileri sürülmüştür. Yerli ve yabancı literatürde mistik tecrübenin özellikleri olarak kullanılan kriterler, benzerlik ve farklılıklar belirtilerek aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Mistik Tecrübenin Özellikleri

Stace	James	Happold	Hökeleki
Birlik		Her şeyin bir olduğunun farkına varma	Bütünlük
Zaman ve mekandan aşkınlık		Zamansızlık hissi	Aşkınlık
Nesnellik ve gerçeklik hissi			
Derin bir pozitif karakter			
Kutsanmışlık duygusu			
Paradoksallık			
Tarif edilemezlik	Tarif edilemezlik	Tarif edilemezlik	Sözle anlatılamazlık

Bilişsel nitelik	Bilişsel nitelik	
Geçicilik	Geçicilik	Değişkenlik
Edilgenlik	Edilgenlik	Edilgenlik
	Gerçek Benlik	
		Vasıtasızlık

Tablo 1’de gösterildiği gibi mistik tecrübenin en açık özelliği, tarif edilemezliktir. Her dört yaklaşımda da diğer özellikler farklılaşsa bile mistik tecrübenin kelime ya da sözlerle rasyonel olarak ifade edilemeyecek bir olgu olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

James’in kutsala ilişkin tek başına deneyimlenen bireysel duygu ve tecrübeler şeklindeki din anlayışında, mistik bilinçlilik durumunu bireysel dini tecrübenin temeli olarak görmektedir. Bu düşünce ile James, mistisizmden bahsederken, mistisizm terimini akıldışı, mantıkdışı ve doğaüstü ile eşit kabul eden yaygın anlayışın ötesine geçmeyi amaçlamaktadır (Forsyth, 2017, s. 184). Bu nedenle *The Varieties of Religious Experience* isimli eserinde James tarafından ikisi aslî ve ikisi de arazi olmak üzere mistik tecrübeyi karakterize eden dört özelliği listelemek suretiyle terime kendisinin verdiği anlamı açıklamıştır: *tarif edilemezlik, bilişsel nitelik, geçicilik ve edilgenlik*.

1. *Tarif edilemezlik*: James konuya zihin durumunu mistik olarak sınıflandırdığı en kullanışlı belirtilerin genellikle olumsuz olduğu vurgusu ile başladıktan sonra kelimelerle bu tür bir tecrübe için yeterli düzeyde bilgi verilemediğini; bu tür bir durumun doğrudan tecrübe edilmesi gerektiği ifade etmektedir. Ona göre mistik tecrübenin içeriği rasyonel bir şekilde ifade edilemediği için onun doğrudan tecrübe edilmesi gerekmektedir. Bu yönü ile o, başkalarına açıklanamaz ya da aktarılamaz. Bu açıdan mistik tecrübe, entelektüel hallerden ziyade duygulara benzemektedir (James, 2002, s. 295). Hiç kimse kendisi ile aynı duygulara sahip olmayan bir kişiye duygularının değerini ya da niteliğini tam olarak açıklayamaz. Mistik tecrübenin ardından mistikler, tecrübe ettikleri şeyleri tanımlamakta her zaman acze düşmektedirler hatta gerçekleşen şeyin dışındaki herhangi bir şeyi bile hatırlayamamaktadırlar. Mistikler çoğunlukla, deneyim üzerine açık bir şekilde yansıtma veya onu uygun iletişim biçimlerinde ifade etme gücünden yoksundur. Mistisizmde bu eksikliğin giderilebilmesi için sembolik bir dil kullanılmaktadır. Bu dili mistikler kadar şairler, ressam ve sanatkarlar varlık, insan, kainat ve metafizikle alakalı derin duygu ve düşüncelerini somutlaştırarak anlatmak için kullanmaktadırlar. Mistikleri bu dili kullanmaya iten sebep, yaşadıkları tecrübe ve halleri ifade etme çabası yani bizzat mistik tecrübenin kendisidir. Tecrübenin ifade edilmesi yaygın olarak dilin kullanılması ile gerçekleşmektedir. Ancak dilin sınırları, tecrübenin sınırlarını belirlememektedir. Dil, daha çok düşünce ve bilişsel süreçlerle ilgilidir ve duyu organlarından elde edilen veriler ile bilişsel süreçler tarafından ortaya konulan sınırlı bir veriyi ifade etmektedir. Tecrübe ise hissedilmektedir. Bilişsel ve duygusal süreçleri aştığı için de daha geniştir (Tasavvuf El kitabı, dipnot).

2. *Bilişsel nitelik*: Duygu ile karşılaştırılması mistik hallerin bilgi içermediği anlamına gelmemektedir. Duygusal hallere çok benzemelerine rağmen mistik haller, aynı zamanda onları bilgi

halleri olarak tecrübe eden insanların deneyimlerine benzemektedir. Bu yönü ile mistik tecrübe, kendisine konu olan olay ve olguların ait olduğu varlık alanı hakkındaki birtakım bilgilerin elde edilmesi ile sonuçlanmaktadır (Ertürk, 2004, s. 77). Bunlar, analitik çözümlene yeteneğine sahip akıl tarafından açıklanamayan gerçeğin derinliklerine ilişkin içgörü halleridirler (James, 2002, s. 295). Örnek vermek gerekirse kısa bir biyografik bilgi verildikten sonra bir kişi hakkında bilgi sahibi olunabilir ancak onunla sevgi temelli bir ilişki kurulduğunda kişi daha farklı bir şekilde tanımlanabilir. *Mistik teoloji de tanrının tecrübe yoluyla bilinmesidir*. Bu bilgiye ise birleştirici sevginin kucaklaması sayesinde ulaşılabilir. Mistik tecrübe, dünyanın kavramların müdahalesinden özgür olarak oldukça sıra dışı bir derecede görülmesidir; rasyonel bir kanıtın sonucu olmaktan ziyade doğrudan tecrübe edilen bir iletişimdir; konudan konuya atlayan akıl yoluyla derinliği ölçülmemiş gerçeğin derinliklerine doğru güvenilir bir anlayış durumudur. Açıkçası, mistik tecrübe hakkında akli olmayan, mantıkdışı, karmaşık ve öngörülemez bir şey vardır. Fakat o, bu yüzden akıldışı veya akla aykırı ya da içerisinde düşünce barındırmayan bir din değildir. Aksine, Zen bir üstadın söylediği gibi, o, en yeterli türün bilgisidir, sadece kelimelerde ifade edilemez o kadar. Mistisizm, bilginin üçüncü türü olarak inanç şeklinde de tanımlanabilir. Diğer iki tür ise anlam çıkarma yoluyla bilgi ve düz bilgidir. Bu üçüncü bilgi türünün egemen yönleri sezgi ve sevgidir (O’Leary, 2006, s. 305-306).

James’e göre bu iki özellik herhangi bir tecrübeyi mistik olarak adlandırmak için yeterlidir. Aşağıdaki diğer iki özellik çok belirgin olmasalar da yaygın olarak gözlenebilmektedir.

3. *Geçicilik*: Duygular ve görme halleri uzun süre devam edemezler. Nadir haller dışında genellikle yarım saat ya da biraz daha fazla sürebilirler. Etkisi geçmeye başladığında hafızada kusursuz olarak yeniden üretilmezler; ancak tekrar ettikleri zaman kolaylıkla tanımlanabilirler ve bir yenilenmeden diğerine kadar içsel zenginlik ve önem olarak hissedilen şeyde meydana gelen ve süreklilik arz eden bir gelişime de duyarlıdır (James, 2002, s. 295). Mistik tecrübe, mistik evlilik olarak isimlendirilen hallerde kısa ve ender ilahi ya da kutsal “dokunuşlardan” Tek olan Varlıkla kalıcı birleşmeye kadar çeşitli derecelerde ilişki kurmaya olanak tanımaktadır (O’Leary, 2006, s. 306).

Mistik tecrübe zaman bakımından kısa sürse de etki bakımından kalıcı ya da daha uzun sürelidir. Derin izler bırakmaktadır. Bu etki sebebiyle mistik tecrübe yaşayan bireyler, hayatlarını bu tecrübeye göre yeniden düzenlemekte ve hayata ve varoluşa yeni anlamlar yüklemektedirler. Geçici olsalar da her tecrübe, ruhu daha da geliştirmekte ve olgunlaştırmaktadır.

4. *Edilgenlik*: Birey, bu tecrübeyi yaşarken edilgen konumdadır; tecrübenin yaratıcısı değil, sadece daha yüksek bir güç tarafından etkilenendir. Birey, mistik tecrübe yaşayabilmek için kendinden vazgeçme konusunda inisiyatif olsa da tecrübenin bizatihi kendisi, bireyin çabasından bağımsız olarak yaşanır. Bu tecrübe yaşanırken genellikle mistikler, yüce bir güç tarafından kuşatıldıklarını ya da o gücün kontrolüne girdiklerini hissetmektedirler (O’Leary, 2006, s. 306). Aşağıdaki alıntıda bu durum açık bir şekilde görülmektedir:

Tüm bu tecrübe beni tarifi mümkün olmayan yüce bir mutluluk hissi ile doldurdu. Bir kez daha yumuşak kadifemsi bir beyazlıkla parlayan kör edici aydınlığı gördüm. Sanki sonsuz sayıda parlak, yanıp sönen sihirli kıvılcıklar, muhteşem bir parlaklık içinde birleşiyor gibiydi. Işığın bu muhteşem akışına yüce bir sevgi akışı dahil oldu. Bu tür bir sevgiyi daha önce hiç tecrübe etmemiştim... Bağımsız bir varlık olarak kalma konusunda acze düştüğümü hissettim; basit bir şekilde eriyip gittim. Bana ve içime doğru akan iyiliğin akışına direnmek için çok küçüktüm. Gözlerimi kapatmaya, kendimi korumaya çalıştım ama kapatmak için gözlerim yoktu! ... “Benliğim” yokluğa karıştı... Bu harika ebedi akışın bir parçası olmak için çok güçlü bir çekim hissettim... (Loewenthal, 2017, s. 103).

Edilgenlik, hem yüce bir güç tarafından kontrol edilme hem de mistik tecrübenin kendisine özgü doğasını vurgulamaktadır (Hood & Francis, 2013, s. 391-392). Bu özellik mistik halleri, anlamsız sözcükler kullanarak gelecek hakkında konuşma, anlamsız metinler yazma ve medyumlara özgü trans hallerinde olduğu gibi ikincil ya da alternatif kişilik olgusuyla ilişkilendirmektedir. Birey bu tecrübeyi yaşarken edilgen olduğu için mistik haller, asla iç ve dış etkenler tarafından kesintiye uğratılamazlar. İçeriğindeki bazı anılar ve bunların önemi hakkındaki derin his her zaman hissedilmektedir. Bu durum ise mistik hallerin tekrarlandığı zamanlarda bireyin içsel yaşantısını düzenlemektedir. Ancak bu noktada James’e göre tecrübe ve bireysel özellikler birbirlerine karıştıkları için keskin ayrımlar yapılamamaktadır (James, 2002, s. 296).

Happold, James’ten aldığı yukarıdaki bu dört özelliğe “*her şeyin bir olduğunun farkına varma*”, “*zamansızlık hissi*” ve “*ego*”yu eklemiştir.

5. *Her şeyin bir olduğunun farkına varma*: Birçok mistik halin yaygın özelliği, yaratılmış olan her şeyin aslında bir olduğunun farkına varılmasıdır. Yaratılmış olan her şey varlığı bir bütün olarak ve birlikte çokluk ile çoklukta birlik içerisinde tecrübe ederler. Teistik mistisizmde tanrının her şeyde içkin olduğu ve her şeyin de tanrıda mevcut olduğu düşüncesi hakimdir. Bu düşünce ile mistik tecrübe, düalizm ikilemini çözmektedir. Her ne kadar Hindu, Sufi ve Hristiyan düşünce sistemlerinde farklı şekillerde ifade edilmiş olsalar da düalizm ikileminin her şeyin bir olduğu akidesi ile çözülmesi mistik bilincin en üst noktasındaki bir gelişmişlik seviyesinde mümkündür (Hood & Francis, 2013, s. 392).

6. *Zamansızlık hissi*: Zamanın doğası, insan ilk kez onun hakkında düşünmeye başladığından beri büyük bir bilinmezlik içermektedir. Zaman kendi başına var mıdır yoksa o, olgusal bir dünyanın varlıkları olarak gördüğümüz şeylerle ilgili olan belli bir tür algı mıdır? Soyut olarak düşünüldüğünde evren, zamansızdır. Aslında zaman denilen şey, insan zihni bir referans sistemi sağladığında, sadece kendi aralarında zaman aralıkları oluşturmaya başlayan çeşitli noktalardır. Tecrübelerimizin çoğu, bir zaman serisi içerisinde yer almaktadır. Bir dakika önce tecrübe ettiğimi şu an gelecekteydi; bir dakika sonra ise bu an geçmişte kalacaktır. Bu seri içerisinde olaylar arasındaki ilişkiler sürekli olarak değişmektedir. Zaman denilen mefhum hala bir gizem olsa da mistiklerin tecrübeleri, saat zamanının

ya da başka zaman türünden tamamen farklı bir boyutun olabileceğini kabul etmeye hazır olmadığı sürece anlaşılabilir değildir. Mistikler kendilerinin zamanın olmadığı ve her şeyin her zaman şu an içerisinde cereyan ettiği bir boyutta yaşadıklarına inanmaktadırlar.

7. *Gerçek Benlik*: Teklik ve zamansızlık hissi ile ilgili mistik tecrübenin diğer bir özelliği de bilinen olgusal egonun gerçek benlik olmadığı inancıdır. İnsanlarda sıradan olaylardan etkilenmeyen ve ona sayısız bedensel ve zihinsel dönüşümler yoluyla bir kimlik hissi veren başka bir benlik, gerçek benlik vardır. Bu tarz bir yaklaşım, Sufi gelenekteki “bir ben var bende benden içeri” şeklindeki benlik anlayışını akla getirmektedir. Happold’a göre bu benlik, organizmada meydana gelen küçük değişimlerle, duyumların akışıyla, düşüncelerin dağılmasıyla ya da anıların canlılığını yitirmesiyle değişmemekte, daha sabit ve istikrarlı bir yapı sergilemektedir (Happold, 1963, s. 46-48).

8. *Vasıtasızlık*: Hökelekli tarafından ifade edilen bu kritere göre mistik tecrübe, doğrudan hissedilen ve yaşanan bir tecrübe türüdür. Birey, başka bir birey ya da herhangi bir duyu organı ve bilişsel süreçlerin müdahalesi olmaksızın adeta ontolojik varlığının bir özelliği olarak bu tecrübeyi yaşamaktadır (Hökelekli, 2001, s. 320). Bu tecrübe anında kalb, beyne oranla daha aktiftir.

Çağdaş mistisizm çalışmalarında özel bir yeri olan W. T. Stace, *Mysticism and Philosophy* isimli eserinde yukarıdaki kriterlerden farklı olarak dört kriter daha ileri sürmektedir. Bunlar: *Nesnellik ve gerçeklik, derin bir pozitif karakter, kutsanmışlık ve paradoksallık*’tır.

9. *Nesnellik ve gerçeklik hissi*: yani deneyimin mistik tarafından doğrudan objektif referansa sahip olduğu ve ruhun sadece içsel ve öznel hali olarak yorumlanmadığı anlamına gelmektedir (Stace, 1960, s. 67).

10. *Derin bir pozitif karakter*: Mistik tecrübe bireye, yaratılmış olan diğer her şeyle bir ve bütün olduğunu hissettirdiği ve bireyin ruhunda derin izler bıraktığı için mutluluk, huzur sevgi gibi pozitif duyguları daha yoğun yaşamasına sebep olmaktadır (Stace, 1960, s. 92).

11. *Kutsanmışlık duygusu*: Bu, tecrübenin “tanrı” deneyimi olduğu yorumunu ortaya çıkaran kriterdir. Tecrübenin özel dini öğelerinden birisidir. Tecrübenin, akıl ve akıl kapsamının ötesinde olması bu tecrübeyi yaşayan bireye kutsanmışlık duygusu kazandırmaktadır. Daha önce belirtilen pozitif karakter özelliğiyle yakından ilişkilidir ancak özdeş değildir (Stace, 1960, s. 79).

12. *Paradoksallık*: Stace, bu kriteri Eckhart’a dayandırmaktadır. Bu kriter yaygın olarak kabul edilen mantık yasalarını ciddiye almamayı ifade etmektedir. Mistik tecrübeye birey, kendi deneyim ve düşüncelerinin paradoksallığını fark edecek ve kendini kasıtlı olarak çelişik bir dille ifade edecektir (Stace, 1960, s. 80).

Ayrıca Walter T. Stace, “dışadönük” ve “içedönük” mistik tecrübe olarak isimlendirdiği halleri birbirinden ayırmaktadır (1960, s. 79, 110). Stace’e göre her iki tür mistik tecrübe aşağıdaki özelliklerle karakterize edilmektedir:

Tablo 2. Stace'e göre Mistik Tecrübenin Özellikleri

İçedönük Mistik Tecrübe	Dışadönük Mistik Tecrübe
1. Evrendeki her şeyin aslında tek olduğuna dair "birleştirici bakış açısı." Bu aşamada teklik fiziksel duyular yolu ile ya da nesnelere çeşitliliği ile algılanır.	Parçalanamaz bir bilinç ya da "tek", "boş/temiz" ya da saf bilinç. Duyusal, kavramsal ya da diğer ampirik bileşenlerin çeşitliliğinin ortadan kaldırıldığı ve geriye sadece boşluk ya da saflığın kaldığı bilinç.
2. İçsel bir özellik olarak "tek"liğin yaşamda ya da her şeyde somut olarak anlaşılması	Zamansızlık ya da mekansızlık hissi
3. Öznel bir nesnellik ya da gerçeklik hissi	Öznel bir nesnellik ya da gerçeklik hissi
4. Kutsanmışlık ve huzur duygusu	Kutsanmışlık ve huzur duygusu
5. Kutsal ya da ilahi varlık hissi	Kutsal ya da ilahi varlık hissi
6. Mantiğa aykırılık	Mantiğa aykırılık
7. Tecrübe edilen bu mantığa aykırılık halinin tarif edilemezliği	Tecrübe edilen bu mantığa aykırılık halinin tarif edilemezliği

Sonrasında Stace, her iki listede de aynı olan 3 ile 7 arasındaki özelliklerin her kültür, din, medeniyet ve çağda mistik tecrübenin evrensel ve yaygın özellikleri olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ayrıca Stace, mistik tecrübe türleri arasında bir seviye farklılığı bulunduğunu ve çevresel faktörlerin daha fazla dikkate alındığı dışadönük mistisizmin, içedönük mistisizmden daha düşük bir seviyede olduğunu; tamamlanması ve uygulanabilmesi için içedönük mistisizme ihtiyaç duyan eksik bir tür tecrübe olduğunu belirtmektedir (1960, s. 132).

Mistik Tecrübe Arayışının Sebepleri

Özellikle Batı'da gittikçe artan sayıda insan, "manevi" bir hayat arzusunda olduklarını ancak bunu kurumsal dinlerde bulamadıklarını iddia etmektedirler. Bu insanlar, dini geleneklerinden bir soyutlanma hissiyatı yaşamakta ve diğer manevi hikmet kaynaklarının arayışı içine girmektedirler. Kurumsal dinler ve onların uygulamalarında manevi tatmin duygusu bulamayan insanlar, hissettikleri boşluğu manevi ve mistik arayışlarla giderme arayışı içerisine girmektedirler.

İnsanları bu tür bir arayışa iten diğer bir sebep ise hayatın nihai hedefinin manevi tekâmül olduğunun idrak edilmesidir. Tekâmül süreci, bireyin düşük karmaşıklık, farklılık ve düzen halinden daha yüksek karmaşıklık, farklılık ve düzen haline ilerlemesidir. Tekâmül, doğal bir dirence karşı yürütüldüğü için genellikle zor bir süreçtir. Çünkü bu süreçte doğal olarak birey, bilinmezliğin getireceği sıkıntılara katlanmak yerine daha sınırlı bir geçmişin kolay ve alışılmış kalıplarına geri çekilmeye çalışacaktır.

Mistik öğretiler bireye bu açıdan kendilerini nasıl geliştireceklerini öğreten nazari ve ameli bir riyazet uygulamaktadırlar.

b. Kişilik

Kişilik, genelde sosyal ve sağlık bilimlerinde özelde ise temel konuları arasında yer alması sebebiyle psikolojide önemli değişkenlerden biri olarak kullanılmaktadır. Ancak yaygın kullanımına rağmen kavramın soyutluğu araştırmacıların bakış açılarının çeşitliliğinden etkilenmiş ve bu durum ise tanım noktasında net bir görüş birliğine varılamamasını beraberinde getirmiştir. Buna rağmen

DSM ve ICD gibi uluslararası sınıflandırma yaklaşımları, araştırmacıların daha genel ve birbirine yakın ortak bir dil kullanmalarına olanak sağlamıştır.

Bu çalışmada Piedmont tarafından ifade edilen ve dört önemli özelliği bünyesinde barındıran “bireyin zamanla değişmez bir nitelik kazanan ve her türlü olaya karşı tutarlı olan içsel ve uyarlanabilir bir yapısı” şeklindeki tanım benimsenmiştir (Piedmont, *Personality and its Assessment*, 1998, s. 2). Tanımda yer alan dört özellik:

- a. kişiliğin, bireylerin kendilerini ve dış dünyaya olan yönelimlerini düzenleyen bazı yapısal sistemler tarafından temsil edildiği,
- b. kişiliğin, bireyin karşılaştığı durumları etkin bir şekilde yönetmesine imkan sağlayan uyarlanabilir bir yapı olduğu,
- c. kişiliğin, zamanla sabit ve istikrarlı bir görünüm kazandığı,
- d. kişiliğin her durumda tutarlı olduğudur (Piedmont, 2005, s. 66).

Piedmont'un tanımı ile literatürdeki diğer kişilik tanımları incelendiğinde kişilik yaklaşımlarının iki temel varsayıma dayandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, kişilik özelliklerinin olay ve ortama göre değişmediği ve zamanla istikrarlı bir yapı haline geldiğidir. İkincisi ise kişiliğin davranışı doğrudan etkilediğine inanılmasıdır (Matthews, Deary, & Whiteman, 2009, s. 3; Ulu & Bulut, 2017, s. 447). Bu teorik varsayımlar, pratikte kategorik ve boyutsal yaklaşımlar şeklinde kişilik konulu çalışmalarda ve klinik uygulamalarda kullanılmaktadır. Kategorik yaklaşımda kişilik, birbirinden farklı sınıflardan oluşan dikotomilerle ele alınırken, boyutsal yaklaşım kişiliğin belli boyutlardan oluşan bir yapı olduğu varsayımından hareketle kişiliği anlama ve tanımlamayı amaçlamaktadır (Taymur & Türkçapar, 2012, s. 154).

Gerek varsayım gerekse yaklaşımlar temel alındığında kişilik araştırmalarındaki en net bulgu, kişilik özellikleri arasında bir faktörleşme olduğudur (Ulu, 2016, s. 65). Costa ve McCrae tarafından geliştirilen *Ayrıncı Özellik* yaklaşımı bu temel varsayıma dayanmaktadır. Kısaca açıklamak gerekirse bu yaklaşım, bireyi, hangi kişilik özelliğini daha fazla sergilediğini değerlendirerek kategorize etmekte ve davranışın altında yer alan süreçlerle ise daha az ilgilenmektedir. Söz konusu faktörlerin hangileri olduğu ve bireyin kişiliğini oluşturan özelliklerin hangi başlıklar altında kategorize edilebileceği konusunda görüş birliği bulunmasa da en yaygın kabul edilen özellikler, nörotiklik, dışadönüklük, uyumluluk, özdisiplin ve gelişime açıklık olarak karşımıza çıkmaktadır. Beş Faktör Kişilik Modeli, Beş Etmen, Büyük Beş gibi isimlerle kullanılan bu yaklaşıma, son dönemlerde uluslararası literatürde kabul gören ve kullanım sıklığı giderek artan HEXACO isimli 6 faktörlü bir yapı alternatif olarak geliştirilmiştir. Lee ve Ashton tarafından geliştirilen HEXACO'nun Costa ve McCrae'nin modelinden farkı, *Dürüstlük ve Alçakgönüllük* faktörünü içermesidir.

Gerek güncelliği gerekse daha ayrıntılı olarak kişiliği inceleyebilme imkanı tanıdığı için araştırmada HEXACO modeli kullanılmış ve mistik tecrübe eğilimi bu modelden elde edilen kişilik özellikleri bağlamında yorumlanmaya çalışılmıştır.

3-GEREÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın örneklemini, 2017-18 eğitim öğretim yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören 345 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemin cinsiyet dağılımına bakıldığında erkek öğrencilerin oranı %21,2 (n=73); kız öğrencilerin oranı ise %78,8 (n=272) olarak görülmektedir. Bu oranlar, fakültedeki güncel durumu yansıtmaktadır. Fakültede kız öğrenciler, erkek öğrencilere oranla sayısal açıdan belirgin bir üstünlüğe sahiptirler. Örneklemin yaş ortalaması ise 21,13 (ss.= 1,761) olarak belirlenmiştir. Yaş aralığı ise 18-26'dır. Örneklemin sınıf dağılımı ise Hazırlık sınıfı %23,5 (n=81); birinci sınıf %15,4 (n=53); ikinci sınıf %19,4 (n=67); üçüncü sınıf %18,3 (n=63); dördüncü sınıf %23,5 (n=81)'tir. Sınıf değişkeni açısından dağılımların homojen olmasına dikkat edilmiştir.

a. Mistik Tecrübe Ölçeği

Mistik tecrübe eğiliminin belirlenmesinde Ralph Hood tarafından Walter T. Stace'in ortaya koyduğu mistisizm kriterini ölçmek amacıyla geliştirilen "Mistik Tecrübe Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin Türk kültürüne uyumu ile geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, Mehmet Süheyl Ünal tarafından yüksek lisans tezi olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ölçeğin alpha katsayısının ,89 olduğu ifade edilmiştir (Ünal, 2000, s. 58). Bu çalışmada ise ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ,91 olarak bulunmuştur. Bu sonuçtan, ölçeğin yüksek madde homojenliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ölçek, 32 maddeden oluşmakta ve toplamda 8 alt faktör içermektedir. Her kategorideki 4 maddenin ikisi olumlu, ikisi ise olumsuz olarak hazırlanmıştır. Ölçek, 5'li Likert şeklinde tasarlanmıştır ve değerlendirmede 1=Hiç uygun değil; 2=Uygun değil; 3=Kararsızım; 4=Uygun ve 5=Çok uygun anlamına gelmektedir. Ölçekten alınabilecek puan aralığı 32-160 aralığındadır. Çalışmada erkek öğrencilerin ölçekten aldıkları puan ortalaması 111,13; kız öğrencilerin ise 107,43'tür. Ölçekten yüksek puan alanların mistik tecrübeye eğilimli oldukları varsayılmaktadır.

b. Beş Etmen Kişilik Envanteri

Kişilik özelliklerini belirlemek için Lee ve Ashton (2004) tarafından geliştirilen HEXACO, Wasti, Lee, Ashton ve Somer (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek her bir harfi ölçmeyi amaçladığı faktöre karşılık gelecek şekilde H (Honesty-humility/Dürüstlük-Alçakgönüllülük), E (Emotionality/Duyarlılık), X (eXtraversion/Dışadönüklük), A (Agreeableness/Uyumluluk), C (Conscientiousness/Sorumluluk), O (Openness to experience/Deneyime Açıklık) olarak isimlendirilmiştir. Ölçek her biri 4 alt faktör içeren toplam 6 faktörden oluşmaktadır. Ölçek

maddelerine ve psikometrik özelliklerine, <http://hexaco.org> sitesinden Türkçe olarak ulaşılabilmektedir. Ölçeğin alt faktörleri ise Ulu ve Bulut tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (2017, s. 450). Ölçeğin 100 maddeden oluşan uzun ve 60 maddeden oluşan kısa formları bulunmaktadır. Bu araştırmada ölçeğin uygulanma kolaylığı sebebiyle kısa formu tercih edilmiştir.

Ölçek 5’li Likert tipinde tasarlanmıştır ve maddelerin değerlendirilmesinde “1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=ne katılıyorum ne de katılmıyorum, 4=katılıyorum ve 5=kesinlikle katılıyorum” anlamı taşımaktadır. Lee ve Ashton ölçeğin Cronbach Alpha katsayısını Dürüstlük-Alçakgönüllülük için $\alpha=,92$; Duyarlılık için $\alpha=,90$; Dışadönüklük için $\alpha=,92$; Uyumluluk için $\alpha=,89$; Sorumluluk için $\alpha=,89$ ve Deneyime Açıklık için $\alpha=,90$ olarak belirtmişlerdir (Lee & Ashton, 2004, s. 341). Bu çalışmada ise iç tutarlılık katsayısı ölçek genelinde $\alpha=,702$; faktör bazında ise sırasıyla $\alpha=,62$; $\alpha=,72$; $\alpha=,75$; $\alpha=,59$ $\alpha=,69$ $\alpha=,65$ olarak belirlenmiştir.

c. Kişisel Bilgi Formu

Örneklem grubunun yaş, cinsiyet ve sınıf değişkenlerini belirlemek için araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

d. Analiz Yöntemi

Örneklem grubuna uygulanan formlardan elde edilen tüm veriler SPSS 25 istatistik paket programında sayısal değerlere dönüştürülmüş ve gerekli analizler bu programın ilgili modülleri kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizinde 0,05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

Veriler işlenirken öğrencilerin Mistik Tecrübe Ölçeğinden elde ettikleri puanlar, normal dağılımın gerçekleşmesi için outliner testine tabi tutulmuştur. Dağılımı etkileyen veri setleri belirlenerek değerlendirme dışı bırakılmışlardır.

Analizin iki aşamasında ise öğrencilerin HEXACO’dan elde ettikleri puanlara göre hangi kişilik özelliklerine sahip oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacına uygun olarak veriler analiz edilirken mistik tecrübe eğilimleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilişki olup olmadığını, ilişki varsa gücünü ve yönünü belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ile değişkenlerin birbirlerini açıklama güçleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ortalamalar arasında anlamlılık seviyesinde ilişkilerin olup olmadığını belirlemek amacıyla Tek yönlü ANOVA tekniği kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada ilgili değişkenlerin betimsel istatistiklerine de yer verilmiştir.

4-BULGULAR

Tablo 3. Mistik Tecrübe Ölçeğinin değişkenlerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Değişkenler	n	Ort.	Ss.
--------------------	----------	-------------	------------

Buna göre faktörlerin tamamının birbirleri ile anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. En yüksek korelasyon dini nitelik ile akli nitelik arasında ($r=,661$); en düşük korelasyon ise birleştirme niteliği ile zamansal & mekânsal nitelik arasındadır ($r=,346$).

Tablo 5. HEXACO'nun değişkenlerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri

Değişkenler	n	Min.	Max.	Ort.	Ss.
H - Dürüstlük-Alçakgönüllülük		1,58	5,00	3,76	,55
E - Duyarlılık		1,42	4,88	3,54	,62
X - Dışadönüklük	345	1,21	4,71	3,04	,65
A - Uyumluluk		1,58	4,63	3,18	,55
C - Sorumluluk		1,00	5,00	3,46	,59
O - Deneyime Açıklık		1,25	4,92	3,56	,59

Tablo 5'te görüldüğü gibi kişilik özelliklerini belirlemek geliştirilen altı faktör arasında öğrenciler en yüksek ortalamaya olumlu Dürüstlük-Alçakgönüllülük (ort.=3,76; ss.=0,55); en düşük ortalamaya ise Dışadönüklük (ort.=3,04; ss.=0,65) sonrasında ise Uyumluluk (ort.=3,18; ss.55) faktörlerinde sahip olmuşlardır. Ayrıca Duyarlılık ve Deneyime Açıklık faktörlerinde yakın değerler elde etmişlerdir. Cinsiyet açısından öğrenciler değerlendirildiğinde kişilik özellikleri açısından anlamlı bir farklılaşmanın meydana geldiği görülmektedir. Buna göre Dürüstlük-Alçakgönüllülük ($t=,606$; $p=,004$); Duyarlılık ($t=,334$; $p=,000$) ve Sorumluluk ($t=,022$; $p=,033$) faktörlerinde istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma meydana gelmektedir. Bu faktörlerde kız öğrenciler, erkek öğrencilerden daha yüksek ortalamalar elde etmişlerdir. Sınıf ve yaş değişkenleri açısından bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Anova analizi sonucunda faktörlerin tamamında geçerli olmak üzere sınıf ve yaş değişkenleri ile kişilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

HEXACO ile ölçülmeye çalışılan kişilik özellikleri kendi aralarındaki korelasyonları incelendiğinde aşağıdaki tabloda gösterilen veriler elde edilmektedir.

Tablo 6. HEXACO'nun Alt faktörleri Arasındaki Korelasyonlar

		H	E	X	A	C	O
H	Pearson	1					
	p						
E	Pearson	,092	1				
	p	,089					
X	Pearson	-,056	-,113	1			
	p	,304	,036				
A	Pearson	,126	-,085	,047	1		
	p	,019	,116	,386			
C	Pearson	,249	,111	,048	-,041	1	
	p	,000	,040	,374	,445		
O	Pearson	,018	-,035	,191	-,040	,181	1
	p	,740	,512	,000	,459	,001	

Tablo 6'ya göre Duyarlılık ile Dışadönüklük ($r=-,113$; $p=,036$) arasında zayıf ancak istatistiksel olarak anlamlı ve negatif; Uyumluluk ile Dürüstlük-Alçakgönüllülük ($r=,126$; $p=,019$) arasında zayıf ancak anlamlı ve pozitif; Sorumluluk ile Dürüstlük-Alçakgönüllülük ($r=,249$; $p=,000$) arasında zayıf

ancak anlamlı ve pozitif yine Sorumluluk ile Duyarlılık ($r=,111$; $p=,040$) arasında zayıf ancak anlamlı ve pozitif; Deneyime Açıklık ile Dışadönüklük ($r=,191$; $p=,000$) arasında zayıf ancak anlamlı ve pozitif; ve yine Deneyime Açıklık ile Sorumluluk ($r=,181$; $p=,001$) arasında bir korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Mistik Tecrübe ile Kişilik Faktörleri Arası Korelasyonlar

		Ego	Birleştirme	Deruni & Subjektif	Zamansal & Mekansal	Akli Nitelik	Anlatılamazlık	Olumlu Etki	Dini Nitelik
H	Pearson	,074	,086	-,049	,011	,100	,022	,049	,098
	p	,172	,112	,366	,842	,064	,685	,368	,069
E	Pearson	-,014	-,013	-,101	-,061	-,045	-,067	,046	-,024
	p	,797	,809	,060	,257	,403	,215	,392	,659
X	Pearson	,104	,112	,024	,048	,092	,031	,045	,055
	p	,054	,038	,663	,378	,087	,563	,408	,310
A	Pearson	-,058	,016	-,013	,051	,121	,070	,058	,127
	p	,282	,763	,807	,347	,025	,197	,284	,018
C	Pearson	,192	,136	-,006	,124	,148	,126	,135	,210
	p	,000	,011	,904	,022	,006	,019	,012	,000
O	Pearson	,208	,174	,226	,169	,208	,077	,196	,181
	p	,000	,001	,000	,002	,000	,153	,000	,001

Tablo 7’de Mistik Tecrübe ile Kişilik faktörleri arasındaki korelasyon gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde değişkenler arasında zayıf ve pozitif ilişkilerin olduğu görülmüştür. Buna göre Dışadönüklük ile Birleştirme ($r=,112$; $p=,038$); Uyumluluk ile Akli Nitelik ($r=,121$; $p=,025$); yine Uyumluluk ile Dini Nitelik ($r=,127$; $p=,018$) arasında anlamlı ilişkilerin olduğu anlaşılmaktadır. Analiz sonucunda mistik tecrübe ile en çok ilişkili olan kişilik boyutlarının ise Sorumluluk ve Deneyime Açıklık olduğu görülmektedir. Sorumluluk faktörünün Deruni & Subjektif Nitelik dışındaki bütün faktörlerle zayıf ancak pozitif bir korelasyona sahip olduğu belirlenmiştir. Veriler açısından Sorumluluğun Ego Niteliği ($r=,192$; $p=,000$); Birleştirme ($r=,136$; $p=,011$); Zamansal & Mekansal Nitelik ($r=,124$; $p=,022$); Akli Nitelik ($r=,148$; $p=,006$); Anlatılamazlık ($r=,126$; $p=,019$); Olumlu Etki ($r=,135$; $p=,012$) ve Dini Nitelik ($r=,210$; $p=,000$) ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Deneyime Açıklık ise Anlatılamazlık faktörü hariç diğer bütün faktörlerle zayıf ancak pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkilidir. Bu noktada veriler, Deneyime açıklık ile Ego Niteliği ($r=,208$; $p=,000$); Birleştirme ($r=,174$; $p=,001$); Deruni & Subjektif Nitelik ($r=,226$; $p=,000$); Zamansal & Mekansal Nitelik ($r=,169$; $p=,002$); Akli Nitelik ($r=,208$; $p=,000$); Olumlu Etki ($r=,196$; $p=,000$) ve Dini Nitelik ($r=,181$; $p=,001$) arasında korelasyon olduğunu göstermektedir.

Kişilik özellikleri ile mistik tecrübeyi açıklama gücünü ortaya koymak için Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 8’de yer alan verilere göre kişilik özelliklerinden sadece Uyumluluk, Sorumluluk ve Deneyime Açıklık faktörleri, mistik tecrübeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayıları (β) incelendiğinde Uyumluluğun Ego niteliğini negatif yönde; buna karşın Akli Niteliği pozitif yönde %4 düzeyinde yordadığı görülmektedir. Sorumluluğun ise Deruni & Subjektif Niteliği negatif yönde; Dini Niteliği ise pozitif

yönde %5 düzeyinde yordadığı belirlenmiştir. Son olarak Deneyime Açıklık ise Deruni & Subjektif Niteliği pozitif yönde yaklaşık %6 civarında yordamaktadır.

Tablo 8. Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Kişilik Özellikleri	Mistik Tecrübe	B	Std. Hata	β	t	p	r	r ²	f	p
(H) Dürüstlük – Alçakgönüllülük	Ego	,031	,051	,046	,606	,545	,178	,009	1,375	,206
	Birleştirme	,039	,054	,054	,719	,473				
	Deruni & Subjektif	-,094	,047	-,135	-2,023	,044				
	Zaman & Mekan	-,026	,044	-,042	-,597	,551				
	Akli	,059	,055	,096	1,066	,287				
	Anlatılamazlık	-,027	,045	-,044	-,604	,546				
	Olumlu Etki	-,025	,057	-,035	-,448	,655				
Dini	,070	,055	,109	1,268	,206					
(E) Duyarlılık	Ego	,033	,058	,043	,570	,569	,172	,030	1,285	,250
	Birleştirme	-,004	,060	-,006	-,073	,942				
	Deruni & Subjektif	-,103	,052	-,132	-1,984	,048				
	Zaman & Mekan	-,011	,050	-,015	-,215	,830				
	Akli	-,044	,062	-,064	-,707	,480				
	Anlatılamazlık	-,052	,050	-,077	-1,042	,298				
	Olumlu Etki	,137	,064	,171	2,160	,032				
Dini	4,16	,062	,000	,001	,999					
(X) Dışadönüklük	Ego	,071	,061	,089	1,162	,246	,141	,020	,852	,557
	Birleştirme	,086	,064	,102	1,336	,182				
	Deruni & Subjektif	-,041	,055	-,050	-,746	,456				
	Zaman & Mekan	,006	,053	,009	,123	,902				
	Akli	,029	,065	,040	,437	,662				
	Anlatılamazlık	-,014	,053	-,019	-,261	,794				
	Olumlu Etki	-,043	,067	-,051	-,639	,523				
Dini	-,010	,065	-,014	-,157	,875					
(A) Uyumluluk	Ego	-,163	,050	-,245	-3,282	,001	,253	,042	2,864	,004
	Birleştirme	-,054	,052	-,077	-1,033	,303				
	Deruni & Subjektif	-,036	,045	-,053	-,808	,420				
	Zaman & Mekan	,004	,043	,007	,098	,922				
	Akli	,146	,053	,243	2,748	,006				
	Anlatılamazlık	-,001	,043	-,003	-,035	,972				
	Olumlu Etki	,006	,055	,009	,117	,907				
Dini	,100	,053	,158	1,874	,062					
(C) Sorumluluk	Ego	,113	,054	,155	2,086	,038	,269	,051	3,289	,001
	Birleştirme	,038	,057	,049	,665	,506				
	Deruni & Subjektif	-,128	,049	-,171	-2,624	,009				
	Zaman & Mekan	,019	,046	,028	,402	,688				
	Akli	-,015	,058	-,023	-,256	,798				
	Anlatılamazlık	-,005	,047	-,008	-,111	,912				
	Olumlu Etki	,004	,060	,005	,063	,950				
Dini	,116	,058	,168	2,002	,046					
(O) Deneyime Açıklık	Ego	,049	,054	,067	,903	,367	,284	,059	3,680	,000
	Birleştirme	,007	,056	,010	,132	,895				
	Deruni & Subjektif	,101	,049	,134	2,072	,039				
	Zaman & Mekan	,047	,046	,069	1,005	,315				
	Akli	,030	,058	,046	,523	,602				
	Anlatılamazlık	-,091	,047	-,140	-1,955	,051				
	Olumlu Etki	,051	,059	,067	,868	,386				
Dini	,042	,057	,061	,733	,464					

5-TARTIŞMA VE SONUÇ

Değerlendirme bölümüne konunun felsefi açıdan tartışılabilir iki özelliğine vurgu yapılarak başlanması uygun olacaktır. Bilindiği üzere bilime hakim Batılı paradigma, pozitivizm, emprisizm ve materyalizmi öncelemekte ve ölçülemeyen, sayısal olarak ifade edilemeyen olguları değerlendirme dışında bırakma eğilimindedir. Özü itibarıyla fen ve sağlık bilimlerinde kullanılabilir bu yaklaşımları sosyal bilimciler de benimsemişler ve bu hakim paradigmanın etkisi altında alanlarına ait olguları ölçülemek ve sayısallaştırabilmek için bir

takım ölçme araçları geliştirmişlerdir. Araştırmada kullanılan her iki ölçme aracı da bu tür bir çabanın neticesidir. Ölçme araçları açısından bu değerlendirmeden sonra bir de örnekleme ait bir tartışma söz konusudur. Araştırma örnekleme olarak bilişsel özelliklerinin toplumun diğer kesimlerine oranla daha gelişmiş olduğu varsayılan üniversite öğrencilerinin seçilmiş olmasının veriler üzerinde negatif bir etki oluşturduğu ifade edilebilir. Dünyevi ya da sıradan olan şeylerle olan zıtlığı ifade etmek için kullanılan ve cezbe halleri, karşı konulamaz bir coşkunluk hali ya da derin bir sessizlik ile kendisini belli ettiği düşünülen mistik tecrübe, Batılı çağdaş paradigma tarafından irrasyonel olarak kabul edilmekte ve genel olarak rasyonaliteye alternatif olarak değerlendirilmektedir. Ancak karşılaştırmalı kültür ya da din çalışmaları açısından beşeri tecrübenin evrensel yönünü, mistik bir inancın nesnel ya da tecrübeye dayalı eğilimlerini yansıtmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bilim felsefesi açısından muhakeme düzeyi en yüksek olan örnekleme mistik tecrübenin ölçülmesi paradoksunun, örneklemin İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasından seçilmesi ile aşılması planlanmıştır.

Yukarıdaki felsefi değerlendirmeler ışığında çalışmada mistik tecrübe ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Demografik değişkenler bağlamında mistik tecrübe bağlamında cinsiyet açısından sadece birleştirme faktöründe anlamlı bir farklılaşma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Objelerin çokluğunun, bir birlik olarak algılanması tecrübesini ifade eden birleştirme faktöründe cinsler açısından bir farklılaşmanın meydana gelmiş olması beklenilir bir durumdur. Birleştirme faktöründe kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha düşük bir ortalama elde etmelerinin altında daha parçacı ve detaycı düşünce yapısına sahip olmalarının yer aldığı düşünülmektedir. Konu üzerinde yapılan bilimsel araştırmalarda kızlar ve erkeklerin orantısal akıl yürütme becerilerinin farklı olduğu ve kızların nitel ve nicel orantısal akıl yürütme becerilerinde erkeklere göre daha başarılı oldukları sonuçları elde edilmiştir (Gültekin, 2014, s. 27). Sınıf değişkeni açısından ise birinci sınıfların diğer sınıflara oranla negatif olarak farklılaştıkları görülmektedir. Verilere göre hazırlık ve birinci sınıfta mistik tecrübe ölçeğinden alınan puanlar yüksekken ilerleyen sınıflarda ortalamalar düşmektedir. Bu ise eğitim/rasyonalite ile mistik tecrübe arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mistik tecrübe ile yaş arasında ise anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

Literatür mistik tecrübe açısından incelendiğinde olgunun ulusal çapta Albayrak tarafından Giresun ilinde 2009 yılında din görevlileri örnekleminde kullanıldığı görülmektedir. Bağımsız değişkenler olarak cinsiyet, yaş, görev yeri ve görev çeşidinin

belirlendiği çalışmada değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ölçeğin oldukça yüksek olan ($\alpha=,81$) geçerlilik ve güvenilirlik özellikleri dikkate alındığında herhangi bir ilişkinin bulunamamasının sebebi olarak 150 kişilik dar bir örneklem grubundan elde edilen veriler gösterilmekte ve sonraki çalışmalar için eğitim durumu ve kişisel tutum ve davranış envanterinin de araştırmalara dahil edilmesi tavsiye edilmektedir.

Örneklemin demografik özellikleri, kişilik özellikleri açısından değerlendirildiğinde ise kız öğrencilerin, Dürüstlük-Alçakgönüllülük, Duyarlılık ve Sorumluluk faktörlerinde erkek öğrencilerden daha yüksek ortalamalara sahip oldukları görülmektedir. Duyarlılık faktöründe bu sonuç beklenilir bir durumken Dürüstlük ve Sorumluluk faktörlerinde yüksek ortalama elde etmeleri önemlidir. Üniversite örnekleminde HEXACO ile yapılan başka bir çalışmada ise sadece Dürüstlük-Alçakgönüllülük ve Duyarlılık faktörlerinde kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek ortalama elde ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Ulu & Bulut, 2017, s. 443). Sorumluluk faktöründe kız öğrencilerin yüksek ortalamaya sahip olmaları Sosyal Kimlik yaklaşımına bağlı olarak açıklanabilir bir durumdur. Bu durum, ev işleri, çocuk yetiştirme vb. sorumlulukları üstlenen kadın kimliğinin/rolünün doğal ve ontolojik bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınıf ve yaş değişkenlerinin ise kişilik özelliklerine etki etmediği sonucu elde edilmiştir.

Korelasyon ve regresyon analizlerinden elde edilen verilere göre kişilik özelliklerinden sadece Uyumluluk, Sorumluluk ve Deneyime Açıklığın mistik tecrübe ile zayıf ancak anlamlı bir ilişkiye sahiptir. Bunların dışında kalan faktörler açısından gerek korelasyon gerekse regresyon analizlerinde anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir.

HEXACO ile ölçülen kişilik özellikleri açısından ulusal literatür oldukça dardır. Yapılan çalışmalar ise genellikle ölçeğin psikometrik özelliklerine odaklandığı görülmektedir (Wasti, Lee, Ashton, & Somer, 2008). Ulu ve Bulut tarafından yürütülen çalışma ise üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinden en yüksek ortalamaya Dürüstlük-Alçakgönüllülük (H); en düşük ortalamaya ise Dışadönüklük (X) faktöründe sahip olduklarını göstermektedir. Kişilik özellikleri alt faktörler bazında incelendiğinde ise en yüksek ortalamaya adalet ve en düşük ortalamaya sosyal benlik saygısında sahip oldukları belirlenmiştir. Kişilik özelliklerinden Dürüstlük-Alçakgönüllülük ve Duyarlılığın cinsiyet değişkenine göre anlamlı olarak farklılaştığı; her iki faktör açısından da kız öğrencilerin ortalama puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Alt faktörlerde ise samimiyet, adalet, korku, endişe, duygusallık ve mükemmeliyetçilik alt faktörlerinde kadınlar;

esneklik alt faktöründe ise erkekler yüksek puanlar elde etmişlerdir (Ulu & Bulut, 2017, s. 443-444).

Mistik tecrübe ile kişilik özellikleri karşılaştırıldığında Deneyime Açıklık faktörünün mistik tecrübenin Anlatılamazlık dışındaki bütün faktörleri ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar ilişki korelasyon açısından zayıf olarak nitelendirilse de arada pozitif ilişkiler olması önemli bir bulgudur. Yani kişilik özellikleri geliştikçe mistik tecrübe düzeyi de artmaktadır. Bu konuda literatürde benzer bir çalışmanın bulunmayışı karşılaştırma yapma imkanını ortadan kaldırmaktadır.

Her iki değişken açısından yapılacak çalışmalarda araştırmacılara karşılaştırma yapmaya imkan sağlayacak çalışmalar yapmaları tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdemir-Süleyman, B. (2017). Mistisizmin Felsefi Okuması: Walter T. Stace'in Mistik Tecrübeye İlişkin Düşüncelerinin Bir Değerlendirmesi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 37, 119-148.
- Albayrak, A. (2009). Din Görevlilerinin Mistik Tecrübe Düzeyleri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(1), 153-185.
- Andresen, J. (2003). Mystical Experience. J. W. Van Huyssteen içinde, *Encyclopedia of Science and Religion* (2 b., s. 585). New York: Thompson Gale.
- Ayten, A. (2006). William James (1842-1910) ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım. *İslami Araştırmalar*, 19(3), 454-464.
- Beit-Hallahmi, B., & Argyle, M. (1997). *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London and New York: Routledge.
- Coe, G. A. (1917). *The Psychology of Religion*. Chicago: Chicago University Press.
- Ertürk, R. (2004). *Sufi Tecrübenin Epistemolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Forsyth, J. (2017). *Psikolojik Din Kuramları*. (M. Ulu, Dü., & N. Karılı, Çev.) Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Gültekin, M. (2014). *Bilimsel Araştırmalarda Kadın-Erkek Farklılıkları*. Bursa: Aile Akademisi Derneği.
- Happold, F. C. (1963). *Mysticism: A Study and an Anthology*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Hood, R. W., & Francis, L. J. (2013). Mystical Experience: Conceptualizations, Measurement and Correlates. K. I. Pargament içinde, *APA Handbook of Psychology, Religion, and Spirituality* (Cilt 1, s. 391-405). Washington: American Psychological Association.
- Horozcu, Ü. (2015). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Hökelekli, H. (2001). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- James, W. (2002). *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature* (Centenary Edition b.). London ve New York: Routledge.

- Lee, K., & Ashton, M. C. (2004). Psychometric Properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39(2), 329-358.
- Leuba, J. H. (1999). *The Psychology of Religious Mysticism*. Oxford: Routledge.
- Loewenthal, K. M. (2017). *Din Psikolojisi: Kısa Bir Giriş*. (M. Ulu, Çev.) Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Matthews, G., Deary, I. J., & Whiteman, M. C. (2009). *Personality Traits*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meadow, M. J., & Kahoe, R. C. (1984). *Psychology of religion: Religion in Individual Lives*. Cambridge: Harper & Row.
- Moore, P. (2005). Mysticism [Further Considerations]. L. Jones içinde, *Encyclopedia of Religion* (2 b., s. 6355-6359). Detroit: Thomson Gale.
- O'Leary, D. (2006). Mysticism. E. M. Dowling, & W. G. Scarlett içinde, *Encyclopedia of Religious and Spiritual Development*. California: Sage Publications.
- Piedmont, R. L. (1998). Personality and its Assessment. The Revised NEO Personality Inventory (s. 1-34). içinde Boston: *The Springer Series in Social/Clinical Psychology*.
- Piedmont, R. L. (2005). Understanding Personality and Its Assessment From a Trait Perspective. B. T. Erford içinde, *The Counsellor's Guide to Clinical, Personality, and Behavioural Assessment* (s. 65-90). Pennsylvania: Lahaska/Harcourt-Brace.
- Stace, W. T. (1960). *Mysticism and Philosophy*. London: Palgrave Macmillan.
- Taymur, İ., & Türkçapar, M. H. (2012). Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirilmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(2), 154-177.
- Thalbourne, M. A. (1991). The psychology of mystical experience. *Exceptional Human Experience*(9), 168-186.
- Tóth, A. J. (2017). Mystical Experience in Theurgical Practice. M. Vassányi, E. Sepsi, & A. Daróczi içinde, *The Immediacy of Mystical Experience in the European Tradition* (s. 23-30). Cham, Switzerland: Springer.
- Tüzer, A. (2006). *Dini Tecrübe ve Misticizm*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ulu, M. (2016). Kişilik ve Şiddet İlişkisi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma. *bilimname: Düşünce Platformu*(32), 57-81. doi:<http://dx.doi.org/10.21646/bilimname.2016.12>
- Ulu, M., & Bulut, M. B. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin HEXACO ile Ölçülmesi. *bilimname: Düşünce Platformu*(34), 443-463. doi:<http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.347533>
- Ünal, M. S. (2000). *Mistik Tecrübe Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Wasti, A. S., Lee, K., Ashton, M. C., & Somer, O. (2008). Six Turkish Personality Factors and the HEXACO Model of Personality Structure. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(6), 665-684.
- Yaden, D. B., Eichstaedt, J. C., Schwartz, H. A., Kern, M. L., Le Nguyen, K. D., Wintering, N. A., . . . Newberg, A. B. (2015). The Language of Ineffability: Linguistic Analysis of Mystical Experiences. *Psychology of Religion and Spirituality*, 1-9. doi:<http://dx.doi.org/10.1037/rel0000043>

Yüksel, A. Ş., & Karacoşkun, M. D. (2012). Tasavvuf Psikolojisi. M. D. Karacoşkun içinde, Din Psikolojisi El Kitabı (s. 215-233). Ankara: Grafiker Yayınları.